

Lars Mjøset

INNLEDNING: KAPITALISTISK SYSTEMRISIKO, ENERGIREGIMER OG KLIMAKRISE

Bevisstheten om et alvorlig klimaproblem bredte seg på 1980-tallet, samtidig med nyliberalismens gjennombrudd. Nyliberalismen hadde sitt opphav i engelsk og amerikansk kapitalisme, og den hyller seg selv med påstander om å ha befridd kapitalismen fra planøkonomiens svøpe. Etter tiår med dereguleringer i komplekst samspill med stormaktsspillet om europeisk integrasjon (se *Vardøger* 22/1994), ble akkumulert risiko i finanssystemet utløst i 2001 og 2008. Slik ustabilitet kan bare stagges med systematisk planlagte reguleringer.

Den frislupne kapitalismens utvikling er den beste avkreftelse av nyliberalismens dogmer. Inngrep i det markedssystemet som idealiseres av nyliberalismen er ennå mer nødvendig når verdens politikere nå må forholde seg til den helt nye systemrisikoen knyttet til verdens klima. Denne er mer fatal enn risikoen i finanssystemet. En finanskriser tvinger fram regulering etter at krisen har funnet sted. Voksende systemrisiko på klimaområdet er en utfordring av helt andre dimensjoner: her må det reguleres *før* det globale klimasystemet løper løpsk.

Starkt økende risiko i det internasjonale finanssystemet har man sett før i historien: nedsmeltingen i 2008 (se *Vardøger* 33/2012) hadde paralleller med finanskrisen i 1929-31. Det viste seg at både Marx' økonomiske lære og den etablerte samfunnsøkonomiens nasjonalregnskapssystem kom til kort i analysen av den enorme akkumulasjonen av finanskapital fra 1990 og framover.¹

Klimaproblemets systemrisiko er enda mer dramatisk. En finanskriser rammer aldri alle aktiva i realøkonomien. Men hvis systemrisikoen i klimasystemet øker ut over visse vippepunkter – som utløser smelting av arktiske ismasser, tundra og isbreer – kan det oppstå en klimakatastrofe som rammer alle deler av den realrikdom som menneskeheten har bygget opp, og dermed menneskeheten selv.² Utviklingen fra mange forekomster av lokal luftforurensning til global påvirkning av klimaet skisseres i miljøhistorikeren John McNeills korte gjennomgang av atmosfærens historie. I følge FNs klimapanel øker faren for å nå vippepunktene der irreversible klimaendringer inntreer om det ikke lykkes å skifte til bærekraftig økonomisk utvikling som hindrer gjennomsnittlig temperaturøkning med mer enn to grader (i forhold til førindustriell tid) i 2050.

Like lite som man kunne forvente at Marx skulle analysere systemrisikoen ved en finanskapital som i stor grad løsrives fra realøkonomien, kan man regne med at hans politisk økonomiske analyser har mye å bidra med når det gjelder klimaproblemet. Riktignok påpeker Elmar Altvater i dette nummer av *Vardøger* at analysen av varens dobbeltkarakter som både bruks- og bytteverdi åpner for å forstå presset på ressursene, men Rune Skarstein viser i sin artikkel at Marx ikke tematiserte at veksten i arbeidsproduktivitet under den industrielle revolusjon var basert på bruk av fossil energi fra steinkull. Utgangspunktet for denne utviklingen var ressursproblemene som oppsto i kapitalismens første grønne fase i England på 1700-tallet.

For å forstå klimaproblemet er det derfor avgjørende å analysere energisystemenes historiske utvikling. Den tyske historikeren Rolf Peter Sieferle har vært en pioner på dette feltet. Ennå før problemet om global oppvarming kom på agendaen med FN-rapporten *Vår felles framtid* (Brundtland-rapporten) i 1987, hadde Sieferle historisk påvist at den fossile energien som det tidlige 1800-tallets engelske kapitalisme bygget på, ville krevd skogsområder med areal lik dobbelt av hva man hadde på de britiske øyer, om den skulle vært produsert på den grønne kapitalismens premisser.³ Artikkelen om energisystemet fra 1990 oppsummerer Sieferles analyse og publiseres her med en ny etterskrift. Artikkelen sammenlikner tre energiregimer som preger menneskenes økonomiske historie: jeger-/sanker-samfunnets uformidlede regime, jordbrukssamfunnets formidlede regime og industrisamfunnets fossile regime. Men i sin refleksjon 25 år seinere bemerker Sieferle at det siste egentlig ikke er et energiregime, for i et universalhistorisk perspektiv vil det ikke vare lenger enn i knappe 300 år, mens jordbrukssamfunnet varte 10.000 år. For fremtiden må menneskeheten måtte avfinne seg med et industrisamfunn uten støtte fra oppmagasinert fossil energi.

Det fossile energisystemet har ligget til grunn for tre epoker i verdenskapitalismens utvikling: den britiske kullkapitalismen, den amerikanske kull- og oljekapitalismen, og den nåværende kinesiske vekstesplosjonen fra 1990 av. Både britisk og amerikansk kapitalisme er varianter av liberal kapitalisme. I kapitalismens utvikling har disse stått overfor varianter av koordinert kapitalisme og noen av disse har vært utfordrerstater.⁴ Den kalde krigen, med et antall planøkonomiske, sosialistisk organiserte utfordrerstater, var et unntak. Men i dag, da kapitalismen igjen er enerådende, står en av de tidligere sosialistiske statene, Kina, som en merkelig hybrid av ettpartistat og tøylesløs markedsøkonomi. Ironisk nok er det blitt et viktig spørsmål for kapitalismens framtid om denne utfordrerstaten – med en fjerdedel av verdens befolkning – kan koordinere sine markedsøkonomiske elementer godt nok til at kapitalismen overlever uten fossil basis.

Kinas verdensrekord på nesten 10% årlig økonomisk vekst fra 1990 av, bygget på samme energibasis som den amerikanske. Men i motsetning til både den engelske og den amerikanske fossile kapitalismen ser Kina ut til å

få så avgjørende lokale forurensningsproblemer at optimistiske analytikere begynner å lete etter overgangen til en ny og post-fossil grønn kapitalisme nettopp i dette nyeste området for ulik utvikling. Tilfellet Kina belyses i intervjuet med Knut Alfsen.

Richard Smith tar opp det store paradoks at jo mer den liberale amerikanske økonomien er blitt et konsumentenes paradisi, jo sterkere blir behovet for planøkonomisk regulering. Smiths kapitalismekritikk har et drag av naturromantikk som man kjenner igjen fra den amerikanske naturbeskyttende miljøbevegelsen.⁵ Hans analyse er et ytterpunkt blant bidragene vi bringer her. Den nødvendige planøkonomiske reguleringen som forebygger klimakrisen kan i hans perspektiv ikke følge av noen reformistisk dreining, men bare gjennom folkelige bevegelsers triumf i et direkte demokratisk system.

Det motsatte ytterpunktet utgjøres av den tidligere NASA-forskeren, James Hansen, som er blitt en ledende amerikansk miljøaktivist. Med utgangspunkt i den nå allment aksepterte konklusjon om at kvotesystemene har feilet, foreslår Hansen en karbonavgift som vil føre til en jevnt stigende pris på fossil energi og dermed premiere land og grupper som gjør seg stadig mer uavhengige av slik energi. Avgiften er organisert slik at selv skatteskeptiske amerikanere skal kunne godta den: inntektene går ikke inn i statskassen, men fordeles på hele befolkningen. Det ser imidlertid ut til at Hansen har størst håp om at Kina vil gå i bresjen for en slik avgift. Foster drøfter flere sider av Hansens forslag, men stiller seg, uten å gå så langt som Smith, kritisk til at kapitalismen kan temmes av en slik enkeltavgift. Ekeland utreder i sin artikkel hvilke konsekvenser en karbonavgift kan ha som et element i den norske venstresidens miljøstrategi.

Et avgjørende spørsmål er altså om Kina har kapasitet til å regulere sin kapitalistiske økonomi på en slik måte at den blir stående som et bevis på muligheten for reformistiske løsninger i overgangen til en post-fossil grønn kapitalisme. Smith, som selv har studert Kina, mener definitivt nei.⁶ Knut Alfsen gir i sitt intervju en mer balansert avveining av muligheter og begrensninger. Dette må bli et viktig spørsmål i studiene av kapitalismens varianter i det tidlige 21 århundre. Det er slående forskjeller mellom persontetthet i amerikanske og japanske byer. I de japanske byenes sterkt konsentrerte befolkningsmengder finner man halvparten så mange biler pr husholdning og bare en tredjedel av det amerikanske energibehov til transport (pr person pr år). Konklusjonen er at «Kina absolutt bør unngå den amerikanske livsstilen og følge asiatiske forbruksmønstre og metoder for organisering av urbane områder.» Land som lykkes med å koordinere en slik overgang gjennom strategisk planlegging, «kan gå utenom trender i de utviklede landene og finne opp det 21 århundres forbruksmønstre».⁷

I dette store bildet er Norge et lite og betydningsløst land. Men voksende systemkrise i dagens kapitalisme eksponerer også noen av de mest brutale dilemmaene Norge står overfor. I forhold til systemrisiko på finansområdet kom landets økonomi ut av finanskrisen i 2008 nesten uten en skramme, men det norske oljefondet er verdens største «sovereign wealth fund» og bidrar slik til den uheldige polariseringen av overskudds- og underskuddsland i verdensøkonomien. I forhold til systemrisiko på klimaområdet er Norge noe så spesielt som en olje/gasseksporterende økonomi, men med eget energi-behov helt dekket av grønn vannkraft. Som Sørensen påpeker har norsk klimapolitikk hittil ikke vært stort annet enn en strategi for markedsføring av norsk gass til Europa.⁸ Ytterstad går inn på erfaringer og utfordringer i det viktige arbeidet med å gjøre den norske fagbevegelsen til en viktig aktør i den norske klimadebatten. Sørensen betoner, som Alfsen, økonomenes rolle som ekspertbasis for norsk klimapolitisk unnfalhet.⁹ Mot økonomenes statiske likevektstenkning legger Sørensen vekt på teknologistudienes innsikt i at teknologiske skift har med langvarige læreprosesser å gjøre, og at viktig lokal endring kan oppnås om klimaproblemene får spille rollen som mobiliserende idé.

NOTER

- 1) Rune Skarstein, «Overakkumulasjon av produktiv kapital eller finanskapital?» *Vardøger*, 33/2012, s. 10-13.
- 2) Michel Aglietta & Guo Bai, *China's Development. Capitalism and empire*, London: Routledge 2013, s. 210.
- 3) Rolf Peter Sieferle, *Der unterirdische Wald*, München, Beck 1982. Sieferles periodisering er presentert på norsk i Lars Mjøset, «Samfunnsvitenskapens natur», i Tor Arve Benjaminsen & Hanne Svarstad, red., *Samfunnsperspektiver på miljø og utvikling*, Oslo, Tano/Aschehoug 2002, s. 321-348.
- 4) Lars Mjøset, «Nyliberalisme, økonomisk teori og kapitalismens mangfold», *Agora*, 29:1, 2011, s. 54-94.
- 5) Donald Fleming, «Roots of the New Conservation Movement», *Perspectives in American History*, 6, 1972, s. 7-91. Smiths analyse passer for øvrig godt sammen med den tradisjonen som de norske økososialistene etablerte, jfr. Hartvig Sætra, *Den økopolitiske sosialismen*, Oslo, Pax 1973, og Sigmund Kvaløy Sætreng, *Elvetid*, Nord-Torpa, Naturveiviser 2014.
- 6) Richard Smith, «Creative Destruction: Capitalist Development and China's Environment», *New Left Review*, I/222, March-April 1997, s. 3-41.
- 7) Aglietta & Bai, *China's Development. Capitalism and empire* (note 2), s. 199.
- 8) Jf. Anders Ekeland og Sjur Kasa, «Venstresida og klimapolitikken», *Vardøger*, 31/2009, s. 161-181.
- 9) Jf. allerede Anders Ekeland, «Økonomers svar på klimaproblemene. Kjøp og salg av utslippkvoter», *Vardøger*, 21/1992, s. 140-169.